

SISTEMA VA STRUKTURA

Andijon davlat chet tillari instituti Ingliz tili
filologiyasi, o'qitish metodikasi va
tarjimashunoslik fakulteti sharq tillari (arab tili)
yo'nalishi 102-guruh talabasi

Abduraxmonova Zeboxon Avazbek qizi

Ilmiy maslahatchi: **Kabulova U. S**

Annotatsiya: Tilshunoslik sohasi inson tili asosidagi turli shakldagi tuzilmalarni va tizimlarni o'rganadi. Bu o'z navbatida ba'zi terminlarni chuqurroq anglashimiz uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu maqolada sistema va struktura tushunchalarining tilshunoslik sohasidagi o'rnini beqiyos ekanligi aks etadi. Shuningdek ular o'rtasidagi mohiyat va aloqadorlik aks etadi.

Kalitli so'zlar: *sistema, struktura, fonema, morfema, sintaktik, leksik, semantik sath.*

Аннотация: Лингвистика изучает различные формы структур и систем, лежащих в основе человеческого языка. Это, в очередь, даёт нам возможность глубже понять некоторые термины. В данной статье рассматривается уникальная роль понятий системы и структуры в лингвистике. Он также отражает суть и связь между ними.

Ключевые слова: система, структура, фонема, морфема, синтаксический, лексический, семантический уровень.

Annotation: The field of linguistics studies the various forms of structures and systems underlying human language. This, in turn, provides an opportunity for us to understand some terms more deeply. This article reflects the incomparable role of the concepts of system and structure in the field of linguistics. It also reflects the essence and connection between them.

Key words: system, structure, phoneme, morpheme, syntactic, lexical, semantic level.

“Tilshunoslikda sistema va struktura” bo'yicha ilmiy dalillar va faktlar keltirib o'tilganda til murakkab sistema sifatida namoyon bo'ladi. Tilni yagona, o'zaro bog'langan birliklar majmui sifatida o'rganish g'oyasi XX asr boshlarida F. de Sossyur tomonidan ilgari surilib, “til — bu belgilar sistemasidir” degan ta'rif orqali ilmiy asosga ega bo'ldi. Keyinchalik L. Blumfeld, N. Chomskiy va singari olimlar bu konsepsiyani rivojlantirdilar. O'zbek tilshunosligida esa bu masalalar M. Yo'ldoshev, A. Abduazizov va E. Begmatov asarlarida tildagi sathlararo bog'lanishlar,

sistemaning barqarorligi va strukturaviy tuzilishi nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilingan .

Tilshunoslikda sistema termini o‘zaro aloqador birliklarning tartibli majmuasini bildiradi . F. de Sossyur tilni ijtimoiy hodisa sifatida izohlab , undagi birliklar o‘zaro bog‘liq holda ishlashini ta’kidlagan . Ya’ni , til birliklarining qiymati ularning tizimdagi o‘rniga ko‘ra belgilanadi .¹Til sistemasiga fonetik, leksik va grammatik sathlar kiradi. Har bir sath o‘z ichida mustaqil, ammo o‘zaro bog‘langan kichik tizimlarni tashkil etadi. M. Yo‘ldoshev² fikricha, til sistemasining o‘zaro aloqadorligi tilning faol ishlash mexanizmini belgilaydi.

Struktura esa sistema tarkibidagi birliklarning ichki tuzilishi va munosabatlar tartibini bildiradi. Til strukturasi o‘rganish, asosan, struktur tilshunoslik doirasida rivojlangan bo‘lib, bu yo‘nalish til birliklarini ularning formal va funksional aloqalari asosida tahlil etadi. N. Chomskiy³ esa til strukturasi sintaktik modellar orqali tushuntirilishi mumkinligini ta’kidlaydi. O‘zbek tilshunosligida esa A. Abduazizov⁴ va E. Begmatov⁵lar strukturani tilning ichki mexanizmini ochuvchi omil sifatida ko‘rsatib, tildagi paradigmatic va syntagmatic munosabatlar orqali ifodalaydilar.

Sistema va struktura farqini keltirib o‘tsak, bu sistema til elementlarining butunligi va ularning o‘zaro aloqadorligini, struktura esa shu elementlarning tashkiliy tartibi va joylashish qonuniyatlari ekanligini ko‘rsatadi. Til tizimining asosiy sathlari sanab o‘tilganda til sistemasi pog‘onali tuzilishga ega. Masalan : Trubetskoyning fonologiya nazariyasida fonetik-fonologik sath tovush va fonemalar ekanligi aytib o‘tiladi : morfologik sath – so‘z shakllari va morfemalar; leksik sath – so‘z boyligi va ma’nolar tarmog‘i; sintaktik sath – so‘zlarning gap tarkibida birikishi ; semantik sath – ma’no va mazmun sathi . Bu sathlarning har biri o‘z ichida sistema, lekin ular umumiy til strukturasi uzviy bog‘liq . Ya’ni sistema va struktura o‘zaro uzviy bog‘liq: sistema birliklarning umumiy tartibini ifodalasa , struktura shu birliklarning o‘zaro joylashuvi va funksional aloqasini belgilaydi . Shunday qilib, sistemasiz struktura, strukturasi esa sistema mavjud bo‘la olmaydi .

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tilshunoslikda sistema – til elementlari majmuasi, struktura esa ularning ichki tartibi. Har bir sath (fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika) alohida sistema bo‘lsa-da, ular yagona struktura ichida uyg‘unlashadi. Paradigmatic va syntagmatic munosabatlar til strukturasi “skeleti”ni tashkil qiladi.

Tilning sistemaviy va strukturaviy talqini nafaqat nazariy tilshunoslikda, balki, kompyuter lingvistikasi va matn tahlilida ham isbotlangan va qo‘llanilmoqda. Bugungi

¹ Saussure, F. de. Cours de linguistique générale. – Paris, 1916.

² Yo‘ldoshev, M. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.

³ Bloomfield, L. Language. – New York: Holt, 1933.

⁴ Abduazizov, A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2008.

⁵ Begmatov, E. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.

kunda kognitiv va funksional tilshunoslik yo‘nalishlari ham aynan shu strukturaviy-sistemaviy yondashuvga tayangan holda tilni kompleks tarzda tahlil etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2008.
2. Begmatov E. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
3. Bloomfield L. Language. – New York: Holt, 1933.
4. Reformatskiy A.A. Vvedenie v yazikoznanie. – Moskva: Prosveshchenie, 1967.
5. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. – Paris, 1916.
6. Yo‘ldoshev M. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.